

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПТУ РЕВОЛЮЦІЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ
(за результатами психолінгвістичного експерименту)**

**Тетяна Саленкова
(Миколаїв, Україна)**

У статті досліджуються особливості інформаційного змісту концепту РЕВОЛЮЦІЯ в мовній свідомості носіїв української мови, який утворюється за рахунок когнітивних ознак, визначених за результатами психолінгвістичного експерименту.

Ключові слова: лексикографічне значення, психолінгвістичне значення, інформаційний зміст, когнітивна ознака.

В статье рассматриваются особенности информационного содержания концепта РЕВОЛЮЦИЯ в языковом сознании носителей украинского языка, которое включает в себя когнитивные признаки, выделенные в результате проведения психолингвистического эксперимента.

Ключевые слова: лексикографическое значение, психолингвистическое значение, информационное содержание, когнитивный признак.

The article deals with determining the peculiarities of the informative content level of the concept REVOLUTION in the linguistic consciousness of native Ukrainian speakers, which is formed by cognitive criteria determined by psycholinguistic experiment.

Key words: lexicographical meaning, psycholinguistic meaning, informative content level, cognitive criterion.

Постановка проблеми. Моделювання змісту і структури окремих концептів як одиниць національної свідомості залишається одним з провідних завдань когнітивної лінгвістики на сучасному етапі розвитку. Оскільки концепт тлумачиться дослідниками як глобальна одиниця розумової діяльності людини і включає у свою складову частину як лексикографічне, так і психолінгвістичне значення [3, с. 19-20], це зумовлює необхідність якнай докладніше дослідити семантику ключової лексики, яка номінує відповідний концепт. Лексикографічне значення, яке зафіксоване в тлумачних словниках, у більшості випадків є недостатнім для опису реального функціонування слова, оскільки завжди є меншим за реальне значення, яке існує у свідомості носіїв мови. Відповідно лінгвісти виокремлюють психолінгвістичне значення, що виявляється переважно експериментальними методами і містить потрібну кількість семантичних компонентів, що актуалізують окреме слово в свідомості носіїв мови саме в єдності усіх семантичних ознак, що його утворюють [3, с. 97].

Таким чином, дослідження структури й змісту концепту за допомогою психолінгвістичних експериментальних методик є надзвичайно **актуальним** у когнітивній лінгвістиці, про що свідчать наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців, зокрема О.О.Залевської, С.А.Жаботинської, М.В.Піменової, З.Д.Попової, Й.А.Стерніна, Л.А.Тавдгірідзе, Н.В.Уфімцевої, Дж.Лакоффа та інших. На думку дослідників, під час проведення експерименту враховуються форми репрезентації досвіду в пам'яті людини, специфіка процесів функціонування слова в лексиконі індивіда, взаємодія мовних та енциклопедичних знань з урахуванням індивідуального перцептивного досвіду [2, с. 41]. Відповідно комплексний аналіз отриманих реакцій

дозволяє представити динамічну організацію асоціативного поля концепту, а також виявити його національно-культурні особливості.

Метою нашої статті є виокремлення когнітивних ознак та встановлення особливостей інформаційного наповнення концепту РЕВОЛЮЦІЯ у мовній свідомості носіїв української мови за результатами психолінгвістичного експерименту.

Виклад основного матеріалу. Застосовуючи у роботі методику дослідження структури концепту, запропоновану З.Д.Поповою та Й.А.Стерніним, зазначимо, що структура концепту містить базові складові різної когнітивної природи, а саме перцептивно-образний компонент, інформаційний зміст й інтерпретаційне поле [3, с. 115]. У даній статті ми розглядаємо інформаційний зміст концепту РЕВОЛЮЦІЯ, який містить мінімум когнітивних ознак, що визначають основні риси предмету чи явища, що концептуалізується. Ці ознаки є найбільш суттєвими для самого предмета або його використання, які характеризують його найважливіші диференційні риси, обов'язкові складові частини, основну функцію тощо [3, с. 109].

Для експлікації інформаційного змісту концепту РЕВОЛЮЦІЯ ми використали рецептивний експеримент та вільний асоціативний експеримент. Респондентам пропонувалося надати суб'єктивні дефініції ключової лексеми *революція*, а також асоціації на відповідне слово-стимул.

У дослідженні взяли участь 100 осіб віком від 16 до 25 років (молодша вікова група), від 26 до 40 років (середня вікова група) і від 41 до 60 років (старша вікова група). Рідна мова – українська.

Респондентами виступили студенти різних факультетів Чорноморського державного університету імені Петра Могили, їх батьки, викладачі вищезазначеного університету, а також бібліотекарі, менеджери міста Миколаєва.

Період проведення експерименту – 2009-2010 роки. Експеримент здійснювався як у груповій, так і в індивідуальній формі. Груповий експеримент проводився з 15 учасниками за один сеанс.

Загальна кількість асоціатів, отриманих у результаті опрацювання даних експерименту, становить 348 одиниць, що приймаємо за 100%.

Слід зазначити, що інформаційне наповнення більшості концептів є близьким до змісту словникової дефініції ключового слова концепту, але в ньому містяться лише ознаки концепту, які диференціюють його денотат, виключаючи тим самим випадкові, індивідуальні, енциклопедичні та оціночні ознаки [3, с. 110]. Тому, перш ніж виділити когнітивні ознаки, які складають інформаційний зміст концепту РЕВОЛЮЦІЯ, звернемося до визначень ключової лексеми *революція*, що надаються у словниках української мови.

За даними тлумачних словників української мови: “Великого тлумачного словника сучасної української мови” за редакцією В.Т. Бусела і “Словника української мови” в 11 томах лексема *революція* має наступні адекватні значення:

1) “*докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу і утвердження нового, прогресивного;*

2) *переворот у якій-небудь галузі, що призводить до корінного перетворення, удосконалення чого-небудь*” [1, с. 1206].

Одним із шляхів когнітивної інтерпретації даних психолінгвістичного дослідження є пряме когнітивне тлумачення вербальних реакцій, які узагальнюються безпосередньо в когнітивні ознаки. Згідно з цим, наповнення концепту здійснюється за рахунок асоціатів, що інтерпретуються як мовні репрезентації певних когнітивних ознак. При цьому асоціати, які є близькими за своїм семантичним змістом, узагальнюються в інтегральну когнітивну ознаку [3, с. 204].

Отже, спираючись на результати психолінгвістичного експерименту, розкриємо інформаційний зміст концепту РЕВОЛЮЦІЯ в українській мовній свідомості, що утворюється за рахунок наступних когнітивних ознак:

РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки (29,7%): зміни (73); зміна влади (4); зміна чогось на краще (3); які-небудь зміни у країні (2); зміна порядку (2); зміна одного шляху на інший (2); зміна влади в уряді, що не завжди призводить до позитивних наслідків (2); реорганізація; подія, спрямована на досягнення певних цілей, досягнення в галузях, в країні якихось змін; зміна в політиці, в житті держави військовими або мирними засобами; зміна політичного режиму; подія, що дозволила змінити якусь галузь суспільного життя; зміни, досягнуті насильницьким шляхом; покращення стану внаслідок змін; змінити старе на нове, бажання нового; зміни у суспільстві через протиріччя; зміна устрою; процес, коли змінюється устрій влади; прагнення до змін (1).

РЕВОЛЮЦІЯ – це переворот у певній галузі (17,8%): переворот (38); повстання людей, які відстоюють свою думку (6); боротьба (5); злам (3); перетворення (2); переворот у державі з метою зміни суспільно-політичного ладу та реалізацією вимог, висунутих при революції; зняття влади, що панує; ліквідація віджилого суспільного ладу, утвердження нового; повалення старих порядків; повалення старого і становлення нового суспільно-політичного ладу; злам старих принципів і норм і заміна їх новими; позбавлення від старого і встановлення нового порядку (1).

РЕВОЛЮЦІЯ – це хаос (13,5%): війна (6); хаос (5); акція протесту (5); бунт (5); розруха (3); протистояння (3); страйк (2); вибух (2); зброя (2); суперечки (2); безлад; кровопролиття; руйнація; зрада; незадоволення; протиріччя; страждання; мітинг; труднощі; насильство; нестабільність; анархія (1).

РЕВОЛЮЦІЯ – це реформування (3,5%): перебудова (3); прагнення суспільства до реформ, до кращого життя (2); реформація (2); рух людей проти певних усталених норм, які знаходяться в суспільстві; будь-які реформи, спрямовані на покращення певних подій; реформа; здійснення певних заходів для покращення становища та незгоди з теперішнім станом; нововведення; переустрій (1).

РЕВОЛЮЦІЯ – це прорив (2,5%): прорив у певній галузі (5); стрибок у розвитку (2); поштовх; перемога; рушійна сила прориву (1).

РЕВОЛЮЦІЯ – це винахід чогось нового (1,1%): відкриття (2); винахід чогось нового і цікавого (1).

Таким чином, можна зробити висновок, що психологічно реальне значення ключової лексеми *революція* представлено не 2-ма, як у тлумачних словниках, а 6-ма значеннями, що дозволяє значно розширити інформаційний зміст концепту, відтворений відповідними когнітивними ознаками.

Для сприйняття й розуміння українцями феномену *революції* найважливішою інформаційною когнітивною ознакою виступає **РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки (29,7%)**, тоді як у тлумачних словниках української мови дане значення лексеми *революція* не зафіксоване.

В межах даної когнітивної ознаки можна виділити декілька додаткових концептуальних відтінків:

- наслідки змін: *зміна чогось на краще і зміни, що не завжди призводять до позитивних наслідків;*
- способи змін: *зміна в житті держави мирними засобами і зміни, досягнуті насильницьким шляхом;*
- сфера змін: *зміни у суспільно-політичному житті, зміни в економіці тощо.*

Враховуючи кількісний показник цієї когнітивної ознаки, ймовірно, можна стверджувати, що українці постійно перебувають у стані очікування змін, які б якісно змінили якість життя суспільства, з одного боку. З іншого боку, розуміють, що не завжди зміни можуть викликати позитивні наслідки, а навпаки – спричинити появу ще більшої кількості проблем, якщо зміни досягаються із застосуванням зброї або насильницьким шляхом. Перебування в стані очікування змін дозволяє говорити про колективну пасивну сутність українців як одну з провідних рис національного характеру, для якого останнім

часом також є типовими песимізм, безнадія, апатичність, наївність, сугестивність [5, с. 310], адже, можливо, українці не готові до швидких і радикальних реформаторських змін, тому надається перевага поступовості, стриманості й сподіванню на краще. Такі реакції можуть свідчити й про виваженість, поміркованість, терпимість, толерантність, древність духу нації.

Другою когнітивною ознакою за кількісним показником є ознака **РЕВОЛЮЦІЯ – це переворот у певній галузі (17,8%)**. У тлумачних словниках української мови дане значення лексеми *революція* подається першим. У межах даної ознаки відсутні додаткові концептуальні відтінки, але можна зробити висновок, що мова йде, головним чином, про переворот суспільно-політичного ладу (*переворот у державі з метою зміни суспільно-політичного ладу, повалення старого і становлення нового суспільно-політичного ладу, зняття влади, що панує тощо*). Пояснення цьому можна знайти в історії, коли дослідники зазначали, що, наприклад, жовтневий переворот докорінно змінив хід історії не тільки на територіях колишньої Російської імперії, а й значним чином вплинув на хід світової історії і на історію України зокрема: “Велика Жовтнева соціалістична революція звільнила від царських пут український народ, забезпечила йому повну можливість будувати свою державність, літературу і мистецтво” [4, с. 475].

Суттєвою за кількісним складом когнітивною ознакою є ознака **РЕВОЛЮЦІЯ – це хаос (13,5%)**. Тлумачні словники української мови не подають дане значення лексеми *революція*. Додаткові концептуальні відтінки цієї ознаки є наступними:

- способи здійснення революції: *бунт, акція протесту*;
- наслідки революції: *розруха, руйнація, нестабільність*.

Оскільки дана ознака презентує негативні способи здійснення і наслідки революції, можливо припустити, що для представників української лінгвокультури розчарування від наслідків, якими супроводжується революційний процес як такий, є сильнішим за прагнення реформувати суспільство, в якому вони живуть. Відповідна когнітивна ознака **РЕВОЛЮЦІЯ – це реформування** кількісно представлена всього 3,5% асоціатів у порівнянні з наведеними показниками вищезазначених когнітивних ознак. Дана ознака певним чином відображає друге тлумачення ключової лексеми *революція*, адже в цьому визначенні мова йде про “*корінне перетворення, удосконалення чого-небудь*” [1, с. 1206]. У даному випадку можна говорити про позитивну конотацію ознаки, оскільки у свідомості українців відображається *прагнення суспільства до кращого, здійснення певних заходів для покращення становища*, адже реформа є нововведенням, перетворенням будь-якої галузі суспільного життя, яке не знищує основ соціальної структури, що існувала до цього часу. Тому революція має нести в собі новий світогляд та новий проект суспільного життя, який має бути кращим за попередній.

Наступною когнітивною ознакою концепту є **РЕВОЛЮЦІЯ – це прорив (2,5%)**, в межах якої можна виокремити наступні додаткові концептуальні відтінки:

- сфера прориву: *прорив в економіці, у транспортній сфері*;
- засіб прориву: *революція як рушійна сила прориву*.

Останнє місце в структурі інформаційного змісту концепту посідає ознака **РЕВОЛЮЦІЯ – це винахід чогось нового (1,1%)**. У тлумачних словниках української мови відсутні такі значення ключової лексеми: *революція як прорив* і *революція як винахід*. Хоча прорив у певній галузі, винахід та запровадження у виробництво принципово нових науково-технічних розробок призводять до суттєвих якісних змін у житті людства, передбачають розширення продуктивних можливостей, кількісні показники двох останніх когнітивних ознак є дуже низькими у порівнянні з попередніми. Можна припустити, що українці сприймають інформаційний зміст концепту *РЕВОЛЮЦІЯ* переважно з негативної точки зору, враховуючи способи здійснення, наслідки та характеристики революції як суспільного явища.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що основними когнітивними ознаками, які утворюють інформаційний зміст

концепту РЕВОЛЮЦІЯ в українській мовній свідомості, є наступні: *РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки*, *РЕВОЛЮЦІЯ – це переворот у певній галузі*, *РЕВОЛЮЦІЯ – це хаос*, *РЕВОЛЮЦІЯ – це реформування*, *РЕВОЛЮЦІЯ – це прорив* та *РЕВОЛЮЦІЯ – це винахід чогось нового*. Ознаки *РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки*, *РЕВОЛЮЦІЯ – це хаос* та *РЕВОЛЮЦІЯ – це прорив* складаються з підгруп додаткових концептуальних відтінків. Деякі з цих відтінків є спільними, зокрема ознаки способів досягнення та наслідків результату є властивими групам *РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки* та *РЕВОЛЮЦІЯ – це хаос*, ознака сфери досягнення результату входить до груп *РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки* та *РЕВОЛЮЦІЯ – це прорив*. Когнітивна ознака *РЕВОЛЮЦІЯ – це зміни, які викликають певні наслідки*, складається з найбільшої кількості додаткових концептуальних відтінків, а також має найбільший показник у відсотках, що дає підстави вважати її найважливішою інформаційною когнітивною ознакою у розумінні українцями феномену *революції*. Найменш суттєвою за кількісним показником є ознака *РЕВОЛЮЦІЯ – це винахід чогось нового*.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у дослідженні особливостей інтерпретаційної складової та перцептивно-образного компоненту структури концепту РЕВОЛЮЦІЯ в українській мовній свідомості, а також у побудові моделі зазначеного концепту за польовим принципом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Залевская А.А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта / А.А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под редакцией И.А. Стернина. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – С. 36-44.
3. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / [Редкол.: І.К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980– . – Т. 8: ПРИРОДА – РЯХТЛИВИЙ. – 1977. – 927 с.
5. Стражний О.С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / Олександр Сергійович Стражний. – К.: “Книга”, 2008. – 368 с.